

Egy Pilinszky-vers margójára

JELENITS ISTVÁN

Született 1932-ben. Magyar és hittan szakos piarista tanár. Írásai — előbb Tótfalussy István néven, később saját nevén — negyven éven jelennek meg a Vigiliában.

Az idei könyvnapra az Osiris Klasszikusok sorozatában megjelentek Pilinszky János *Összes versei*. Szerkesztette, a szöveget gondozta és az utószót írta: Hafner Zoltán. A kötet a korábban kiadott *Összegyűjtött versek*hez képest egy költeménnyel gyarapítja azoknak a verseknek a számát, amelyeket maga a költő kiadásra érdemesített. Ez a *Viszontlátás* című, eddig „bujkáló” költemény 1946. szeptember elsején az Új Emberben jelent meg. Megérdemli, hogy közelebbről szemügyre vegyük.

*Ez volna hát a viszontlátás?
Egy pillanatra meginog,
de oly kopár marad a testem,
mint lombjavesztetten a bot.*

*Pőrén didergek köpenyemben,
ruházatok fel, reszketek.
Régi csókok osztoznak rajtam
és még mezítlenebb leszek.*

*Elzuhanva az idegek közt
gazdátlan mosoly fuldokol,
hány éjszakán át készülődött,
mit virrasztott át e mosoly!*

*Egy hang kellene, egy kiáltás,
egyetlen jajdulás csupán!
Megnyílik, mint a fuldoklóé,
és üres seb marad a szám.*

*Tudjátok is ti, ki jött vissza?
Ez itt anyám, a kisöcsém,
rég arcok mosolya fénylik,
de hol vagyok közülük én?*

*Milyen elmerült éjszakában
kóborlok étlen, szomjasan,
mindenki mástól elvadultan
hová cipelhetem magam?*

*Mikor lesz vége ennek, kérdem?
és rátok gondolok, igen,
hazagondolok s könnyeim közt
gyanútlan fölragyog szívem!*

Az idézett szöveg egy ponton eltér a kötetben találhatóétól: a második versszak utolsó sorában — az Új Embert követve — *mezítlent* írtam. A kötetben olvasható *mezítelen* nyilvánvalóan sajtóhiba. A szokatlanabb változat mellett szól, hogy az kielégíti a sor szabályos szótagszámát és jambikus mértékét. A jambikus mérték miatt gondolom indokoltnak azt is, hogy a verszáró *szívem* helyett *szívemet* olvassunk. Régen az írógépek nemigen tettek különbséget a rövid i és a hosszú í között, a nyomdász pedig inkább a helyesírási szabállyal törődött, mint a jambusokkal.

Ezt a költeményt kár lett volna elfelejtenünk!

Szakaszai ötödféles és ötös jambusi sorokból épülnek fel, takarékos, de fájdalmasan fel-feljajduló félrímeekkel. Ezt a verstani megoldást más Pilinszky-versekből is ismerjük: a korábbiak közül ilyen formában íródott a *Távozó sereg*, a *Tilos csillagon*, a *Kánikula* című költemény, a későbbiekből például a *Kihűlt világ* meg a *Piéta*.

A vers első sora kérdés. Visszautal a címre, és megkérdőjelezi azt. Példája lehet annak, hogyan tud Pilinszky egyetlen nyitó akkorddal egy egész költeménynek érzelmi tartalmat adni. A „*volna hát*” mintha egy hirtelen támadt seb peremét tapogatná körül. Egyébként ugyanez az íve egy későbbi Pilinszky-sornak: „*Ez hát az arcom, ez az arc?*” (Utószó). Itt az arc szó ismétlése tölti be azt a szerepet, amelyet a *Viszontlátás* első sorában a „*volna*” vállal.

A kérdés után a kérdezőt látjuk. De milyen különös szavak idézik elének! A teste jelenik meg előttünk. „*Egy pillanatra meginog*”, már-már engedne a körülötte kibontakozó szertartás vonzásának, de aztán bottá merevedik. A harmadik és negyedik sor hasonlata nagyon bonyolult. Egy test hogy marad *kopár*? Csak akkor értjük meg ezt a melléknevet, ha a „*lombjavesztett bot*” képéből gondolunk vissza rá. Később majd ilyesmit olvasunk (a *Panaszban*): „*Légy reszketésem öröme / mint lombjai a fáknak*”. Itt a *Viszontlátás* korábbi hasonlata fordul visszájára, és épül, gazdagodik tovább. De eszünkbe jut az *Apokrif* néhány sora is: „*Vesszőnyi fák sötéten / a haragos ég infravörösében*”.

A második versszak mintha az elsőnek *kopár* szavát bontaná ki. Pőreségről, mezítelenségről esik benne szó, pedig a hazatérő fiút köpeny borítja. A reszketés mintha megint a *Panaszt* készítené elő: „*Légy reszketésem öröme*”. Csakhogy itt nincs öröm, lomb, ruha, csak „*régi csókok osztoznak*” a hazatérőn: senki sincs, aki megértené, megsejtené, mi mindenben ment át, hogy megváltozott. Itt szinte egész hosszában idézni kellene a *Késő kegyelem* című verset:

*Mit kezdjen, akit elitélt,
de fölmentett később az ég,
megvonva tőle a halált,
mikor már megadta magát?*

Majd a harmadik versszakban:

Mit kezdjen itt! Közületek

talányait ki fejtí meg?
Szorongva anyját kémleli:
ha elzokoghatná neki!

Az Összes versek szerint ez a költemény későbbinek tünik a Viszontlátásnál, mert a tartalomjegyzékből azt látjuk, hogy folyóiratban 1946 decemberében látott napvilágot, s az későbbi a Viszontlátás szeptember elsejei megjelenésénél. Igen ám, csak hogy ez a Késő kegyelem már hónapokkal előbb megjelent a Trapéz és korlát című kötetben! Bizonyára már előbb leadta a költő a Budapest folyóiratnak, ott meg elfektették jó néhány hónapig. Ez a Késő kegyelem ugyanazt az élményt fogalmazza meg, mint a (későbbi) Viszontlátás.

„Elzuhanva az idegek közt...” Eszünkbe juthat az Üzenet az üvegvárból vagy — még több joggal — a Miféle földalatti harc néhány sora: *Talán mohó idegzetem / falánk bozótja nyelt el? / Lehet, hogy megfojtottalak / a pusztá két kezemmel.*

Itt egy mosoly fuldokol, amely régóta készülődött arra, hogy felragyogjon — a hazaérkezés örömeben, de most gazdátlan, tétova, mert ez a perc nem az, amelyről hányattatásában a költő álmodott.

A negyedik versszak sajátos érzelmi tető az első két sor hármas crescendójával. Megint eszünkbe jut az Utószónak egy sora: „A fény, a csönd, az itélet csörömpöl”; de itt talán még sodróbb a hang, a kiáltás és a jajdulás hármasa. Csak hogy a megnyíló — jajra nyíló — szájból nem szakad ki hang: „üres seb” marad. Egyébként ez a két sor nemcsak a szakasz első két sorának felívelő lendületét törí meg a maga hátravetett, sokáig késlekedő alanyával, hanem az első szakasz hasonló szerkezetét is emlékezetünkbe idézi („Egy pillanatra meginog, de oly kopár marad a testem, mint lombjavesztetten a bot”). A „testvértelen száj” és a seb kapcsolata viszont a Stigma című korábbi költeményt juttatja eszünkbe.

A vers második, leszálló ágában a kijelentő és a felkiáltó mondatok sora után kérdések következnek, egyre lankadóbb, elhalóbb hangon, hiszen ezeket a kérdéseket senki sem mondja ki, csak odabent fogalmazódnak meg, a költő, a hazatérő fiú egyre jobban bezáruló szívében. Hiába érkezett haza, vagy pontosabban: a látogat szerint érkezett csak haza, valójában még mindig kóborol, „cipeli magát”, ki tudja, hová. Idő- és valóságşikok fájdalmas cserélődése ez! A régi csókók és a régi arcok mosolya lefoszlik, s a vers váratlanul föltisztul a „könnyeim közt — gyanútlan fölragyog szívem” befejezéssel.

Az utolsó szakasról van valami váratlan mondanivalóm. Ezzel a költeménnyel először nem Hafner Zoltán jóvoltából találkoztam. Jóval korábban egy leány hozta el hozzám a Trapéz és korlát kötetnek egy régi példányát, annak az utolsó lapjára van beragasztva e költemény gépirata. A kötetkét Egyedi Timea egy budapesti antikváriumban vette. Belső címlapján a költő sajátkezű

bejegyzése: „Ijjas Antalnak nagyrabecsüléssel Pilinszky János”. A gépiratot talán már Ijjas Antal ragasztotta bele a kötetbe, de az sem lehetetlen, hogy még maga a költő. A szöveg alatt ugyancsak géppel egy zárójeles megjegyzés: „A nyomdában kiszedve!” Ez bizonyára az Új Emberben való megjelenést jelzi.

Mindez azért érdemel említést, mert ennek a gépiratnak minden részlete megegyezik ugyan a versnek fönt közölt szövegével, de az utolsó versszaka különbözik tőle. Így hangzik: *Hol járhatok most? Messze úton, / s az otthonomra gondolok. / Mosolygok és gyánútlan szívem / a könnyeim közt fölragyog.*

Vajon melyik a későbbi, az érettebb szövegváltozat? Miért volt a költő elégedetlen a korábbival? Mind a kettő kérdéssel kezdődik, akárcsak az egész vers legelső szakasza. Szerkezetükben is emlékeztetnek arra, de egymásra is, hiszen az első sor kérdő mondata mindkét változatban rövid, nem tölti ki az egész sort, tartalmilag pedig a fontos szavak azonosak, különösen az utolsó másfél sorban. A gépiratban olvasható változat simább, csiszoltabb. Jellemző, hogy megjelenik benne a mosoly is, a nyomtatott változatot tördeltsége drámaibbá teszi, valószínűleg ezért hiányzik belőle a *mosolygok*, s talán annál váratlanabban gyullad ki benne az utolsó sor ragyogása.

Ha még egyszer szemügyre vesszük az egész költeményt, elmondhatjuk róla, hogy méltó párja azoknak a Pilinszky-verseknek, amelyeket az iskolai tankönyvekből az egész magyar tanulóifjúság megismer. Félreérthetetlenül a költő negyvenötös hazatéréseinek megrendítő tapasztalatát idézi, közvetve arról a belső változásról tanúskodik, amelyet a világ összeomlásának átélése Pilinszky János számára jelentett. A háborúból, fogságból nem ugyanaz az ember tért vissza, aki alig néhány hónappal korábban elhagyni kényszerült gyermekkorának, ifjúságának színhelyét. A vers mellé érdemes idéznünk a költőnek egy későbbi, prózai írását, az 1965-ből való *Háborús nemzedék* címűt:

„A mai negyveneseket az elmúlt háború érlelte nemzedékké. Sötét keret, tragikus indulás. Mégis úgy érzem, kevés nemzedék kapott szélesebb és egyetemesebb tanítást útravalóul.

Számunkra a háborúnak lehettek személyes tapasztalatai is, igazi lényege azonban egyetemes hatású volt. Engem személy szerint a háború tanított meg a társadalom, az emberiség, a személyes sorson túli világ realitására.

Annál, amit közvetlenül megtapasztaltam, semmivel sem halványabbak azok az élmények, melyeket az események sugalltak számomra. Az, ami velem történt, semmivel sem személyesebb, mint amit mások, a többiek története kitörölhetetlenül belém vésett. A háborúban valamennyien otthontalanokká váltunk, s maga a közös tragédia lett egyetemes otthonunk. Valamennyien elvesztettük személyes kis életünket, hogy egyek legyünk a gyökértelességben.

Mi már *soha többé nem térhetünk vissza* úgy a »csak személyesbe«, ahogy azt a háború előtt értelmeztük. A mi nemzedékünk — ha szabad így fogalmaznom — egyetemességre van ítélve; önzetlenségre, igazságra és humánusra”.

Ernek az egész embert átalakító megvilágosodásnak páratlan költői megfogalmazása az *Apokrif*. A *Viszontlátás* egy sorával kapcsolatban már idéztem belőle. Idézhetném sorra a mondatait, amelyek úgy élnek már bennünk, mint a *Vén cigánynak* vagy az *Ódának* néhány kitörülhetetlen sora. „*Haza akartam, hazajutni végül, / ahogy megjött ő is a Bibliában*”. Ő: a tékozló fiú, aki az evangélium szerint „meghalt, de föltámadt, elveszett, de megkerült”. „*Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet. — Hazátlanabb az én szavam a szónál! — Nincs is szavam.*” Valójában idéznünk kellene az egész költeményt.

S ha valaki fölvetné a kérdést, hogy vajon miért nem illesztette bele Pilinszky a *Viszontlátás* című költeményt egyetlen későbbi kötetébe sem, miért „felejtette el” úgy, hogy kis híján mi is elfelejtettük, akkor azt felelném, alighanem azért, mert ez a vers az *Apokrif* csírája, s fölöslegessé vált annak megírása után. Számunkra fontos, épp az *Apokrif* megközelítése érdekében, a költő számára viszont elveszítette jelentőségét, mikor az *Apokrif* megszületett.

A következőkben három, eddig még nem publikált verssel szeretném kiegészíteni a legutóbb megjelent kötet anyagát. Az első kettőt Kosztolányiné Gervay Augusztá juttatta el hozzám.¹ Bátyjának, a fiatalon elhunyt Gervay Miklósnak hagyatékában talált rá, aki Pilinszky Jánosnak diákkori barátja volt, a *Naplók, töredékek* kötet 246. lapja utal rá.

Ezekkel a versekkel együtt, azonos minőségű papíron, azonos írással fennmaradt Gervay Miklós hagyatékában az *Üzenet az üvegvárból* címen ismert költemény kézírata is. E költemény 1939-ben megjelent a *Vigiliában*, és olvasható az *Összes versekben*. A kéziratban *Üzenet az üvegházból* címet viseli. A két főntebb említett vers sok szempontból hasonlít ehhez a harmadikhoz. Abból az időből valók, amikor a költő még nem találta meg saját hangját, versein Ady és Babits hatása érződik.

A harmadik vers kéziratát Ponor Thewrewk Aurél Pilinszky János diáktársa, ifjúkori barátja juttatta el hozzám. A költő húsz éves korában (tehát 1941-ben) mutatta meg neki ezt a zsenigéjét, s adta oda ceruzával írt kéziratát, amelyen alig láthatóan ez áll: 40 tavaszán.²

Ha a megelőző versek Ady és Babits hangját idézték, itt mint-ha Kosztolányi gazdag, lágy és játékos rímei ihlették volna meg Pilinszkyt. Milyen szokatlan a befejezése, ahol maga a verselés öröme válik a szerelmesek egymásra találásának felidézőjévé!

¹A *Maradjál te örök ének* és a *Hétkelakutú Titok* című verset e számunk 657. oldalán közöljük.

²Az *Áldott szédület* című verset a 658. oldalon közöljük.